

נשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי

הימים הראשונים שלאחר חורבן הבית השני הם אחת הפרשיות הסתומות ביותר בתולדות ישראל. מתקופה מכרעת זו, שחתכה את גורלה של היהדות ועיצבה את דמותה, לאחר הריסת כמה מיסודות-קיומה העיקריים הראשונים, לדורות הרבה, לא נשתמרו בידינו אלא מקורות מועטים ומקוטעים, שאין בהם כדי לפרנס פרק שבהיסטוריה. ולפיכך יש ואנו מתלבטים בגופי שאלות ואין לנו לפתורן.

מן התעלומה החופפת על הימים האלה עולה דמותו הבולטת של רבן יוחנן בן זכאי, גדול הדור, שהמסורת רואה אותו כאישיותה המרכזית של התקופה וכיוצאה ומבצרה של היהדות המחודשת. אלא שאף כאן אנו שרויים במבוכה ואין בידינו אלא שברי ידיעות, שאין בידם לספק לנו תשובה מפורשת לשאלות-יסוד: מה היתה עמדתו הציבורית-האופיציאלית של רבן יוחנן בן זכאי בימי פעולתו ביבנה, בסוף ימי הבית ולאחר החורבן, ומה היה יחסה של היהדות שבארץ-ישראל לאיש ולמפעלו?

שאלות אלה ניתנות להתנסח בצורה אחרת, קונקרטיית מן הראשונה: כלום שימש רבן יוחנן בן זכאי נשיא, ואם שימש — עד להיכן זכה להכרה מצד האומה? והנה לשאלה הראשונה, שנחלקו בה החכמים האחרונים¹ (הראשונים רואים את רבן יוחנן בן זכאי נשיא לכל דבר²), דומה שיש להשיב, למרות שאין לנו לכך דברים קצובים ומפורשים במקורותינו, בחיוב גמור. רבן יוחנן בן זכאי ודאי נהג בנשיאות, ושתי ראיות לדבר: א) התואר „רבן“ הניתן לו במסורת בכל מקום³,

¹ רנ"ק (מונה"ג, הוצאת רבידוביץ, עמוד קה), וייס (דדו"ד, מהדורה ב, ח"ב, עמוד 34) גרץ (Geschichte⁴, עמוד 14) ויעבץ (כרך ה, עמוד ח) רואים את ריב"ז נשיא. רבי זכריה פראנקל (דרכי המשנה, מהדורה ב, עמוד 67), יעקב בריל (מבוא המשנה, כרך א, עמוד 50), נ. בריל (יאהרבוך, כרך ה, עמוד י) והלוי (דחה"ר, ח"א, כרך ה, עמוד נב) כופרים בנשיאותו.
² רב שרירא גאון (בתשובות הרשומות להלן, הערה 3), ר"ש מקינין (כריתות, ימות עולם, שער א) הרשב"ץ (מגן אבות לאבות, פ"א, מס"ז).

³ רבי זכריה פראנקל (דרכי המשנה שם) כותב: „בכל נוסחאות המשנה והברייתא איתא רבי יוחנן בן זכאי ולא רבן“. ולא ירדתי לסוף דעתו, שבנוסחאות שלפנינו בין בכת"י ובין שאצל הראשונים ובדפוסים הגירסה רבן. ונאמנת עלינו עדותם של רב שרירא גאון (בתשובות שודפסו ב„נספחים“ לאגרת רב שרירא גאון, הוצאת לוי, עמודים 125, 128) ושל הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשניות) והשוה תולדות הנאים ואמוראים להיימן, ערך: רבן יוחנן בן זכאי.

תואר שאינו מיוחד אלא לנשיאים⁴ כעדותו של רב שרירא גאון בתשובה, עדות המתאמת לחלוטין על-ידי בדיקת שימושו של תואר זה במקורות. אמנם לכאורה נראית עדותו זו של רב שרירא גאון מוכחשת מן הברייתא הידועה שבתוספתא סוף עדיות⁵, וכבר הקשה רב שרירא גאון עצמו מכאן על דבריו הראשונים. ברם, נראין הדברים, שאותה ברייתא עמומה אין היא מדברת אלא בכינוי של כבוד, שהיו נוהגים תלמידיו של חכם לכנות את רבם ואפילו שלא בפניו בלא הזכרת שמו (לפי שהיו נמנעים בדרך-כלל מלקרות את רבותיהם בשמותם) ושהיה מצטמצם בתחום בית-מדרשו של אותו זקן בלבד. וכן מצינו כמה אמוראים בתלמוד, כשהם דורשים ומלמדים ברבים ומביאים דבר בשם רבם קוראין אותו „רבנו“ סתם⁶. אבל התואר

⁴ את התואר „רבן“ כתארו הקבוע של הנשיא אנו מוצאים מימות רבן גמליאל הזקן ואילך (רב שרירא גאון, שם). עובדה זו נותנת ידים לראות בתקופה זו, למן הימים שנתיסדה שושלת הלל, פרשה חדשה בתולדות הנהגת האומה. וכשנצטרף לכך את זכות הירושה שנתחדשה בשושלת זו ואת אחדות השלטון שלא היתה בידם של „הזוגות“, נבוא לידי הנחה, שמוסד הנשיאות המרכז את ההנהגה בידי היחיד (הביטוי לכך — בתואר רבן) נתחדש עם הלל ובניו. ואף-על-פי שלפי המשנה (תגיגה פ"ב מ"ב) היו „הזוגות“ נשיאים ואבות בית-דין, הרי אין לראות כאן אלא ציון אנכרוניסטי. ולפי שהלל עומד על סף התקופה החולפת, תקופת הזוגות, שהנהגה היתה מסורה בידם של שנים (השוה שני דייני גזרות, משנת כתובות פ"ג מ"א והברייתות שבבבלי וירושלמי, ואין לראות בהן סתירה למשנה, לפי שהשלישי אינו בן דורם של אדמון וחנן), לפיכך נמנה הוא עדיין עם „הזוגות“ ולא הוכתר בתואר „רבן“, עד שנתבססה הנשיאות החדשה ביד בנו.

וכבר עמדו מן החכמים על אותה משנה שיש בה העתקת מצב מן המאוחר אל המוקדם, אלא שהם ביקשו לראות ב„זוגות“ שני ראשי סופרים וכיוצא בזה (רנ"ק, טונה"ז, הוצ' רבידוביץ, ריז-ריח: בכר (Tradition usw. 49) מה שאינו נראה. והרי ר' יוסי (בתוספתא סנהדרין פ"ז ה"א, חגיגה פ"ב ה"ט ובהקבלות) משבח את הדורות הראשונים עד להלל, שלא היה בהם מקום למחלוקת, לפי שהיו מכריעים בבית-דין הגדול. אין איפוא לראות הבדל בין הימים הראשונים, ימי „הזוגות“, ובין ימי הלל ובניו אלא במה שמתחילה היה השלטון מסור לשנים, ולאחר-כך — ליחיד, ושמהלל ואילך היתה ההנהגה נחלת שושלת אחת. הידושים אלה הם שקובעים את „הנשיאות“ לעומת תקופת „הזוגות“, ויש לנו לכך עדות מפורשת של גאונים (סדר תנאים ואמוראים, נייבויר, ה"א, עמוד 671: כרם חסד, IV, 184, מחזור וויטרי, 481) — „ומן הלל נקראו נשיאים“. והשוה אברהם קרוכמל (פירושים והארות לתלמוד בבלי, עמוד טו, ואילך) ויעבץ, כרך ה, עמוד 34, הערה ב.

וייתכן, שיסודה של הנשיאות ומסירת ההנהגה הרוחנית-הדתית ליד היחיד וליד משפחה אחת גרמה לכך ש„תרבה מחלוקת בישראל ותעשה תורה כשתי תורות“, כדבריו של ר' יוסי, ששמאי וביתו לא הסכימו להכיר בחידושים הללו ולא כפו עצמם לבית-דינו של הנשיא, והופרה על-ידי כך אחדותה הראשונה של האומה (רי"א הלוי בדוה"ר, ח"א, כרך ג, פ"ב, רוצה לבאר מאורע זה, שעליו מדבר ר' יוסי במה שגביניוס ביטל את הסנהדרין הגדולה כאילו בהסכמתם של אנטיפטר והורקנוס, והעביר את ההנהגה לידם של אלו. אבל דבריו רחוקים בתכלית וכבר נדחו על-ידי הופמן ביאהרבוך הפרנקפורטי, 225—238, V).

⁵ פ"ג ה"ד (לגירסת רב שרירא גאון, שם): מי שיש לו תלמידין ולתלמידיו תלמידין קורין אותו רבי נשתכחו תלמידיו קורין אותו רבן וכו'.

⁶ לעתים רחוקות אף בפרישת שמו, השוה בכורות מט ב; ב"ב קנד ב; ר"ה יח ב; כתובות קז ב (בכ"מ יש כאן השמטה, ע"ש); גטין יט א; ברכות לח ב; שבת קמד ב; עירובין יא א; טז ב; סוכה לג א; לה ב; ב"ב קלה ב; ביצה כב ב. ותלמידיו של רב אשי

הקבוע רבן (=רבנו) בפרישת שמו של בעליו, ששימושו בפי כל החכמים (אף שאינם תלמידיו ממש) ושבא לציין אישיות שסמכותה כוללת, מיוחד לו לנשיא בלבד (כדרך שהיו קוראין בבבל לראש-הגולה „רבנא“, והיא היא); (ב) המסורת מיחסת לו ליוחנן בן זכאי תשע תקנות⁷. תקנות ממין אלו שהתקין יוחנן בן זכאי לא היו מסורות בימי בית שני אלא לנשיאים ובית-דינם (מלבד אלה שנמנים להלן). שפן בכל מקום שאנו מוצאים מתקופה זו „התקין פלוני“ במשמעות של תקנה כוללת הרי זה נשיא או אחד מן ה„זוגות“ או מן הכהנים הגדולים (אמנם אף עזרא ואנשי כנסת הגדולה עמהם)⁸.

ברם, אם למדנו ששימש רבן יוחנן בן זכאי בנשיאות עדיין צריך הדבר תלמוד אם הכירו בו כל ישראל נשיא ואם קיבל עליו הציבור, כולו או רובו, את מרותו.

לשאלה זו אין בידינו, מפני מיעוטם וסתמיותם של מקורותינו, להשיב תשובה ברורה ומכרעת. אולם לאחר שאנו מעיינים ובודקים בחומר שיש לו זיקה לענינו ולמדים ממנו בפירוש או מן הכלל, רשאים אנו לבוא לכלל הנחה, שלא שימש רבן יוחנן בן זכאי בימיו נשיא אלא למועטים ושהרבה מתנגדים עמדו עליו ועירערו על נשיאותו מטעמים שונים ויש מהם שלא הלכו אחריו ליבנה מעיקרם ויש שהיו עמו במחיצתו ונתעצמו עמו, עד שהיה אנוס לפנות את מקומו לרבן גמליאל, לסלק את ישיבתו מיבנה לברור-חיל ולקבוע את בית-דינו במקום זה, שהיה שרוי בו עד לפטירתו.

נפתח איפוא לפרוט את החוגים שיצאה מהם התנגדות לנשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי.

א. הכהנים

כבר ביכלר על העובדה, שהכהנים, שבידם אנו מוצאים ידיעות על הבית השני ועבודתו, אינם מצויים בסביבתו של רבן יוחנן בן זכאי ואינם זקוקים לו

קורין אותו (בחזמן בשטר) רבנא [=רבנו] אשי, כתובות כב א. וראה דברי הרב ארנסטרוי ביאהרבוך הפרנקפורטי, X, עמוד 197 ואילך.

⁷ ברייתא ר"ה לא ב. אמנם ר' יהודה חולק על מסורת זו ביחס לתקנה אחת (לענין יום הנף — מנחות פ"י משנה ה). ומת"כ בהר, פ"א (וכן מהברייתא שבר"ה ל א) מוכח שיש שחלקו אף על ה„תקנה“ לענין התקיעה בשבת שלר"ה ביבנה (שלמדוהו מן התורה). ברם, אין חולקין על שאר התקנות המיוחסות לו. ודבריו של הלוי (דוה"ר, ח"א, כרך ה פל"ב) אינם עשויים לבטל את ערך העובדה הזאת לענין סמכותו של רבן יוחנן בן זכאי.

⁸ הל"ל (שבועות פ"י מ"ג; גטין פ"ד מ"ג; ערכין פ"ט מ"ה). רבן גמליאל הזקן (משנה ר"ה פ"ב מ"ה; גטין פ"ד מ"ב מ"ג), שמעון בן שטח (כתובות, פ"ב; ירושלמי שם, פ"ח ה"א), יהושע בן גמלא (ב"ב כב א), והשוה תקנותיו של יוחנן כהן גדול (משנה מ"ש פ"ה מט"ו; סוטה פ"ט מ"א). וכן אחת מוצא אצל „גזר פלוני“. לעומת אלה אנו מוצאים „התקין רבי פלוני בעירו“ בהוראת תקנה מקומית (סנהדרין ט א וירושלמי ברכות פ"ג ו ע"א; סנהדרין פ"ב ה"ב. והשוה עוד נידה סז ב ו„אתקין רב יהודה בגיטא דחליצה“ יבמות לט ב וכיוצא בו אינו ענין לכאן. שענינו שם סדר הנוסח בשטר הליצה).

ולשיבתו⁹. עובדה זו, שבודאי אין היא מקרה בעלמא, כוחה מתייפה על-ידי מה שהמשנה מוסרת לנו על ניגודים שבין רבן יוחנן בן זכאי ובין הכהנים ועל קוצר ידו של ר' יוחנן להטיל את מרותו על אלו¹⁰. על העובדות הללו יש, לדעתי, להוסיף את מה שלמדנו בתלמוד (בכורות ל ב) על ר' חנינא בן אנטיגנוס (הכהן) שביזה תלמידי-החכמים, ואף-על-פי שאין מפורש בתלמוד מה היה הבזיון שביזה רבי חנינא בן אנטיגנוס את החכמים¹¹, מכל-מקום ברור שיש כאן זכר של מחלוקת שבין החכמים ובין ר' חנינא. והואיל ושאלת ההלכה הנידונית באותו ענין (ע"ש) נוגעת בטהרות המסורות בעיקרן לכהנים, והואיל וכבר מצינו את רבן יוחנן בן זכאי במחלוקת עם הכהנים בתחומן של הלכות הנוגעות בהן באלו, לפיכך יש להניח שאף כאן דוגמה נוספת למלחמה זו ושהחכמים ש"ביזה" רבי חנינא בן אנטיגנוס אינם אלא רבן יוחנן בן זכאי, בן דורו, ותלמידיו.

מן הכהנים שאין אנו מוצאים אותם במחיצתו של רבן יוחנן בן זכאי ביבנה ושהיו לאחר-כך מבני-ביתו ומבני בית-מדרשו של רבן גמליאל מתבלט ביותר רבי צדוק. חכמי-כהן זה ששימש, כנראה, אב בית-דין¹² אצל רבן גמליאל עד שבא רבי יהושע ומילא את מקומו, אין אנו שומעים דבר על זיקתו לרבן יוחנן בן זכאי, אף-על-פי שעוד בפני הבית תפס, כנראה, מקום חשוב במקדש ובמדינה¹³. יש איפוא לומר, שכחבריו כן נתרחק אף הוא מרבן יוחנן.

⁹ Priestler und Cultus u.s.w., עמוד 17. ביכלר מונה: ר' חנינא סגן הכהנים, זכריה בן קבוטל, ר' צדוק, ר' זכריה בן הקצב, יוסי בן יועזר(?) ורבי טרפון. ואשר לזה האחרון יש לכאורה להסית כנגד הדברים הנ"ל. הואיל ומצאנוהו מעיד על עצמו שהלכה בידו מרבן יוחנן בן זכאי (תוספתא חגיגה ס"ג). ברם, בהוצאת צוקרמנדל, שם, גורס (פ"ג, הל"ו): מרבן גמליאל יוחנן בן זכאי. הרי שלפנינו ב' גוססאות שנתערבו שהאחת מהן גרסה — רבן גמליאל, אין איפוא מכאן להסיק דבר (ביכלר, שם, 26, ישב בדרך אחרת). וכבר מצינו הילוף במסורת בין ר"ג וריב"ז במשנת ר"א (עמוד 333) בהשוואה למשנת סוטה פ"ב מ"א.

יש להוסיף לאלו את הכהנים, שהיו בני אותו הדור, אם גם לא העידו על בית-המקדש ועבודתו, והם ר' יהודה הכהן (עדות פ"ח מ"ד) ור"א בן צדוק, ואולי גם את ר"ש בן הסגן, ואף את עזריה, אביו של ראב"ע (יבמות טו א), ואולי גם את ר"ש אחי עזריה (ספרי זוטא, הורוביץ, 213). ביכלר (שם, עמוד 23) מציין את שני הכהנים שהיו עם ריב"ז, ר' יוסי הכהן ור"ש בן נתנאל. אולם, כפי מה שמתבאר להלן, בפנים, נראה שאף הם לא היו במחיצתו של רבם לאחר החורבן.

¹⁰ שקלים פ"א מ"ד; עדיות פ"ה מ"ג (ביכלר, שם, עמ"ד 9, ועמוד 20 והערה 1).

¹¹ התוספות מפרשים: „על הטהרות כמו שעשה בנו". ורש"י כתב „אגב ריתחיה קאמר ולא היא". רש"י איפוא מבין את הדברים כפשוטם, אלא שהוא כופר במציאותם, ודאי כדי להציל כבודו של אותו זקן. והשנה הלוי, דוה"ר, ח"א, כרך ה, פרק מט.

¹² תוספתא סנהדרין פ"ח ה"א וירושלמי שם פ"א יט ע"ג. אולם אין מן הנמנע שיש לגרוס בירוש' (וכן בתוספתא צוקרמנדל שם, ע"ש): אבא אחיה, כלומר, אחיו של רבן גמליאל (יבמות טו א). והשנה אשכול (העברי) כרך א, עמוד 17.

¹³ תוספתא יום הכיפורים פ"א ה"ב ובהקבלות. ובמשנת סוכה פ"ב מ"ה אין להבין שהיה כאן מעשה אחד (שבו הסבו רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל ורבי צדוק). והשנה הלוי, דוה"ר, ח"א, כרך ה, עמוד 59, הערה כו.

אלא שלכאורה נסתרת הנחה זו על-ידי המסורת שבבבלי ושבמדרש איכה המספרת על רבן יוחנן בן זכאי שביקש רחמים על רבי צדוק מלפני אספסיינוס¹⁴. ברם, מלבד מה שאין להביא ראיה מ"פיקוח נפש" ליחס של הכרת סמכות ושל הסכמה בדעות ובמעשים, יש לעמוד על כך, שבקדום שבמקורות המספרים על מעשה רבן יוחנן בן זכאי ואספסיינוס, באבות דרבי נתן (נוסחא א' פ"ד ונר"ב פ"ו) אין זכר לדבר זה. ולא עוד אלא שמאותו מקור אנו למדים, שרבי צדוק נשבה והובא לרומי¹⁵, הרי שלא נשא חסד מלפני אספסיינוס. המסורת הנ"ל היא איפוא מפוקפקת, ועל-כך-פנים אין בה כדי לסתור את הנחתנו.

מהי הסיבה שגרמה לכך, שיהיו הכהנים מסרבים להכיר בסמכותו של רבן יוחנן בן זכאי ונמנעים מלבוא לבית-מדרשו? קשה להטעים את העובדה בקנאות לאומית¹⁶, שרובם של הכהנים מתונים היו. ובמפורש אומר רבי חנינא סגן הכהנים במשנה: הנה מתפלל בשלומה של מלכות שאילמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, ובודאי מכוונים דבריו לראשית מלחמת החורבן ולשפיכות-דמים בין אחים שגברה באותם הימים. הגרם לכך מיעוט חכמתו ותורתו של רבן יוחנן בן זכאי? תהי היה רבן יוחנן בן זכאי ראש ישיבה בירושלים ומפרנסי הדור וכנראה אף שימש אב בית-דין אצל רבן שמעון בן גמליאל הראשון!¹⁷

חשובה לשאלה זו, נראה, יש לבקש בעמדתם המיוחדת של הכהנים באותו זמן, שלא זו בלבד שהם היו רופה של סנהדרין ושמהם התמנו רוב המפקדים והמושלים בפרוץ המלחמה הגדולה¹⁸ (אין עובדה זו האחרונה מוסיפה על הראשונה הרבה, שמינויים אלו נעשו מטעם הסנהדרין עצמה), אלא שקיימו לעצמם בית-דין מיוחד ותבעו לעצמם זכויות יתירות בשטחים מסוימים בתחום המשפט¹⁹. ואף פרצו לפרקים גדר בשלטון המסור כולו לנשיא — קביעת המועדים²⁰. והעם אף הוא ראה אותם כבעלי זכות יתירה להנהגה כדרך שאנו למדים מסיפורו של יוסיפוס על הצירים שנשלחו מטעם הסנהדרין בירושלים להוריד אותו מגדולתו²¹.

¹⁴ גטין נו ב; איכה רבתי פ"א.

¹⁵ אדר"ג נר"א, פט"ז (ויש להקביל לכך סיפור-המעשה שבקידושין מ א), ומאיכה רבתי פ"א מ"ו למדנה, ששני בני "צדוק הכהן" נשבו והובאו לרומי וכנראה הוא-הוא.

¹⁶ השוה ביכלר, שם, עמוד 18.

¹⁷ מדרש תנאים, הופמן, 176 (רבן שמעון בן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי כאחד חתומין על אותה איגרת). ברם, יש להטיל ספק כל-שהוא בעדות זו, הואיל ובמקורות המקבילים (חוספתא סנהדרין פ"ב ה"ז ובבבלי שם יא א—ב וירוש' פ"א יח ע"ד) אין שמו של רבן יוחנן בן זכאי נזכר במכתב, שנראין הדברים, שעל אף ההבדלים שבענין ושבלשון, שאנו מבחינים בין המקור הנ"ל ובין המקבילים, אין כאן אלא מאורע אחד ונתהלף בין רבן גמליאל ורבן שמעון בן גמליאל (חילוף מצוי מאד בספרות התלמוד), ולמדתי מפי מורי פרופ' אפשטיין טעם לסברה זו, שכן סופרו של הנשיא באותו מקור יוחנן הוא וסופרו של רבן גמליאל (הזקן) הרי הוא — נחום הלבלר (הסופר, פאה פ"ב ה"ז; גזיר גו ב).

¹⁸ מלחמות ב ב ג—ד.

¹⁹ כתובות פ"א מ"ה.

²⁰ ר"ה פ"א מ"ז.

²¹ "חיי יוסף", פל"ט.

נראה איפוא, שכל זמן שהנשיאות היתה בידי בית דויד (משפחת הלל) היו הכהנים, בדרך-כלל, כפופים להם לנשיאים ומקבלים את מרותם. אולם לאחר החורבן, כשנהרג רבן שמעון בן גמליאל הנשיא על-ידי הרומאים ורבן גמליאל בנו לא יכול לראשונה לצפות לחסד המלכות (ראה להלן) ושלשלת בית דויד נפסקה לשעה, ביקשו הכהנים להחזיר לעצמם את הנהגת הציבור ונמנעו מלהכיר בשלטונו של רבן יוחנן בן זכאי, שלא היה כהן ולא נצר מזרע דויד.²²

זכות מיוחדת זו של הכהנים כלפי הנשיאות אנו מוצאים כשהיא באה לידי ביטוי דור אחד לאחר הימים שאנו עומדים בהם, כשהורידו את רבן גמליאל מנשיאותו, שכן אותה שעה לא מינו תחתיו את ר' יהושע בן חנניה, שהיה אב בית-דין (וראו איפוא ביותר למלא את מקומו של זה), אלא בחרו בר' אלעזר בן עזריה, מן הצעירים שבחבורה, וכודאי מפני שכהונתו עמדה לו בכך.²³

ועוד נראה, שאף רבי טרפון הכהן זכה לשמש נשיא (למעשה). דומה שבימים שבינתים, מלאחר מותם של רבן גמליאל דיבנה ורבי אלעזר בן עזריה (שכנראה היה נשיא-יחיד לאחר פטירתו של זה) ועד להורבנה של ביתר, מלך רבי טרפון²⁴ ואף-על-פי שאין ראיה גמורה לדבר, זכר לדבר: א) במקומות אחדים מצינו במקורות, "מעשה ברבי טרפון וזקנים"²⁵, לשון זה שבא לשקל את היחיד כנגד הרבים אינו מצוי אצל נשיא²⁶; ב) בירושלמי מוכתר רבי טרפון בתואר "רבן של כל ישראל"²⁷ ו"אביהן של כל ישראל"²⁷, תואר שאינו יכול לציין, כשאנו תופסים אותו במשמעו²² השוה ביכלר, שם, עמוד 18, הערה 2, ומפני צרות המקום אין לי להוסיף בירור בענין זה.

²³ האגדה תולה את זכותו במה ש"הוא עשירי לעזרא" (ברכות כת א וירוש' שם פ"ד ז ע"ד), ברם, מענינה אין האגדה מכוונת לומר, אלא שהיה מן הכהנים המיוחסים.
²⁴ הלוי מניח בצדק כנגד דעתו של גרץ, שרבי אלעזר בן עזריה שימש נשיא אחרי מותו של רבן גמליאל, ולא ר' יהושע (דוה"ר, ח"א, כרך ג, עמוד 334). ומה שאמרתי שרבי טרפון האריך ימים אחרי רבי אלעזר בן עזריה מוכח מן המקורות, שבכמה מהם מצינו את רבי אלעזר בן עזריה ורבי טרפון ורבי עקיבא או עם רבי עקיבא בלבד, ועוד, שרבי יהודה היה תלמיד מובהק לרבי טרפון, וכשהוא מביא דברים בשם רבי אלעזר בן עזריה אין הוא אומר אלא "משום רבי אלעזר בן עזריה". ונראה שלא הספיק לשמשו.

ואף-על-פי שלשני התלמודים רבי אלעזר בן עזריה נתמנה נשיא בהיותו צעיר מאד (בן י"ח כבבלי וכן ט"ז בירוש'), הרי ברור שיש כאן הגזמה (השוה תוספות שכתב נד ב), ונראה, שהיה מבוגר עוד בפני הבית, ולענין מה שהבבלי דורש (הירוש' אין דורש כך — ברכות פ"א ג ע"ד) הרי אני כבן שבעים שנה, יש להעיר על המכילתא בוא, פט"ז, ששם אומר ר' יהושע בלשון הזה ("הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי לדבר הזה"), וכאן הרי ודאי דברים ככתבם.

²⁵ מכילתא בשלה פ"ה; קידושין מ ב ויזמא עו א (והשוה ספרי במדבר פי קיח ובהקבלה זבחים נו א).

²⁶ אמנם במ"ק כ א — אלישע בן אבויה וזקנים שעמו, אבל בהקבלה שבגזיר מד א — וד' זקנים שעמו, ולא עוד אלא שאף במ"ק גורס הר"ח וכי"מ ד' (או ה') זקנים שעמו.
²⁷ יומא פ"א לח ע"ד; יבמות פ"ד ו ע"ב; הוריות פ"ג מז ע"ד, והתואר "אבא" היה בראשונה מקביל (או דומה) לתואר "רב". וכן ענינו בכתבות — $\sigma\tau\alpha\theta\eta\sigma\upsilon\sigma\nu\alpha\gamma\omega\gamma\eta\varsigma$ — אלא שלבסוף נעשה כינוי של כבוד בלבד, והשוה אשכול (העברי) ערך אב הכנסת.

הפשוט, אלא את הנשיא, הגדול והמיוחד שבדור. ויש לשמוע הד של מסורת לעובדה זו בירושלמי יבמות פ"א לח ע"ד, המספר על ר' דוסא בן הרכינס שאמר על רבי אלעזר בן עזריה שהוא דור עשירי לעזרא ומוסיף דברים בשם ר' חנינא דציפורין „אף רבי טרפון היה עמהן וקרא עליו כהדא דרבי אלעזר בן עזריה“. אין רחוק לראות כאן מגמת השואה בין רבי טרפון ובין רבי אלעזר בן עזריה מצד עמדתם בציבור (שהרי יחוסו זה של רבי אלעזר בן עזריה לעזרא גרם לו, לדעת האגדה שבתלמודים, להתמנות נשיא!). וכשאנו באים לימיהם של הגאונים הרי אנו מוצאים (במאה העשירית והאחת-עשרה) שתי משפחות של נשיאים מארץ-ישראל מתגרות זו בזו. האחת שנתייחסה על בית הלל, והאחת — משפחת כהנים (שייחסה עצמה על רבי אלעזר בן עזריה). בוא וראה עד היכן תקפה ידה של הכהונה כלפי הנשיאות ואפילו בימים מאוחרים!²⁸

היכן נתרכזו הכהנים לאחר החורבן ומה פעלו לשם יצירת מרכז לשלטון ולהנהגה בארץ-ישראל? לשאלה זו אין בידינו להשיב. אמנם ביכלר²⁹ סבור, שהללו נתכנסו ללוד, ויסדו שם בית-מדרש, ברם, ראיותיו אינן מוכיחות, לפי שהמקורות שהוא מסתמך עליהם הם מזמן מאוחר³⁰ ואין להקיש מהם על תקופתנו. יוסיפוס (וכן יש ללמוד מן התלמוד)³¹ מספר על כהנים-פליטים שאספסיינוס יחד להם את גופנא. ברם, אף מכאן אין אנו למדים הרבה. השאלה איפוא בעינה עומדת. אולם דבר זה נראה קרוב לודאי, שהכהנים (בכללם) התנגדו לרבן יוחנן בן זכאי ולא באו לשיבתו ולא הכירו בנשיאותו (שתבעו זכות הנהגת הציבור לעצמם) עד שבא רבן גמליאל והחזיר עטרת בית דויד ליושנה. אותה שעה כפו הכהנים את עצמם למרותה של הנשיאות כדרך שהיו נוהגים (מדעתם ושלא מדעתם) לפני חורבן הבית.

ב. חכמי תורה (מתנגדים מדיניים)

מלבד הכהנים שפרשו מרבן יוחנן בן זכאי, כפי שנתברר למעלה, אנו מוצאים שורה של חכמים, מהם מזקני הדור, שפעלו בפני הבית ולאחר החורבן, פרושים מרבן יוחנן ומשיבתו, מהם כמה שנודמנו אחר-כך לרבן גמליאל ביבנה³², ומהם —

²⁸ השוה J.Q.R., 1902, עמוד 459.

אף בתחילת המאה הששית אנו מוצאים, שהכהנים שבארץ-ישראל עמדו בראש הציבור, שפן מוכח מלשוננו של שמעון הבישוף (גרץ, בעברית, כרך ג, ציון ה) — „רישי כהנייא דבטבריוס“. ומסתייע הדבר מן המקור המקביל לאותו זמן ולאותו מאורע, מ„הכרוניקה של ההימארים“ (Moberg, The book of the Himyarites, 1924) במקום שכתוב (עמוד 7): „ושדר עליהן כהנא יהודא דמן טיבריוס“. האין לומר, שלאחר ביטול הנשיאות של בית דויד (כמאה שנה לפני-כך) ביקשו הכהנים ליטול את ההנהגה לידם, כדרך שאנו רואים לאחר-כך?

²⁹ שם, 23—35.

³⁰ השוה שם, עמוד 27 והערה 1, ואותם מקורות דנים בזמן שהיו במסיבה אחת רבי יוסי הגלילי ורבי טרפון ורבי עקיבא, ולא היו שם מן הראשונים (רבי אליעזר ורבן גמליאל ור' יהושע ורבי אלעזר בן עזריה) שמתו.

³¹ מלחמות 1 ב ב; ברכות מד א; ירוש' תענית פ"ד סח ע"א.

³² חזקיה אבי עקש (בכורות לה ב), מגחם בן סגנאי, יקים איש הדור, ר' יהודה בן

שאינו רואים אותם במחיצתו של זה³³. מבין הראשונים מתייחד רבי דוסא בן הרכינס, שהחזיק בידיו של רבן גמליאל בשעה שרבי יהושע ביקש לערער עליו בפניו, מתוך הכרה בסמכותו המכרעת של רבן גמליאל בתורת נשיא³⁴, אף-על-פי שרבי דוסא עצמו חלק עליו באותה הלכה. ומבין האחרונים מתבלטים ביחוד רבי נחוניא בן הקנה, רבו של רבי ישמעאל, ונחום איש גז, רבו של רבי עקיבא³⁵, שהניחו על-ידיהם של תלמידיהם אלו יסודות לשני בתי-מדרשות גדולים בישראל בתחומו של מדרש הלכה. העדרם של גדולי-הדור ביבנה של רבן יוחנן בן זכאי, בשעה שהלה נתן את נפשו על תורת ישראל ועל הצלת גפוש האומה מכליון (כמות שאנו רואים את מעשיו של ר' יוחנן כיום) אינו ניתן להתפרש על-ידי השפעת גורמים אישיים (או בדומה לכך, מן הסיבות המקריות). וכשאנו מבקשים טעמו של דבר, אין בידינו אלא לשער, שהתכמים הללו, עם רבים אחרים מטובי העם, לא הסכימו בשעתם להליכתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים, לפי שראו במעשה זה מעין פרישה מן הציבור ונתינת יד ל"אוהבי הקיסר", שרבים מהם סייעו סיוע של ממש בידיהם של הרומאים לדכא את היהודים הלוחמים³⁶. ואף שהדורות המאוחרים (ואנו עמיהם) העריכו את מעשיו של ר' יוחנן לטובה, ולא עוד אלא שתלו בו הצלת התורה ותשועת האומה, הרי רבים מבני דורו, שלא יכלו לדון מעשים אלו לאור העובדות של המציאות המאוחרת שהיתה ידועה להם לאחרונים, לא מצאו זכות מספקת ליציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים ולהשלמתו עם המלכות. שכן

בבא. ר' נחוניא בן אלינן איש כפר הבבלי, רבי אלעזר המודעי (בן דורו ובן מחלוקתו של ר' יהושע), ר' פפייס (הוא, כנראה, פפייס איש אוג'ראונו, הסמוכה ללוד, ספרי זוטא, הורוביץ, עמוד 281), יהודה בן פפוס (ירוש' ברכות פ"ב ה"ט), ר' חלפתא, אביו של ר' יוסי, ר' יוחנן בן גור, ר' נחוניא (יוחנן) בן גודגדא, ר' דוסא בן הרכינס (אחדים מהמנויים ספק אם היו גדולים בזמן החורבן).

³³ נחום המדי, רבי נחוניא בן הקנה, נחום איש גז, רבי חנינא בן תרדיון, אבא אלעזר (תגינה טז ב), יוחנן בן בגבג, אבא שאול בן בטנית, ר"א בן דלגאי, ר' אליעזר בן יעקב.

³⁴ ר"ה פ"ב מ"ט.

³⁵ שבועות כו ע"א. אמנם בכ"ב י ב רבי נחוניא בן הקנה נמנה עם תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי ונושא ונותן עמו (וועלם המקור, לפי שעה, מעיגו של ביכלר, שם, 18 ומעיני י. מ. גוטמן, ספר היובל של בית-המדרש לרבנים בברסלוי, כרך א, עמוד קח), ברם, תהילה יש לעמוד על כך, שבהקבלה לאיתו מקור בפדר"כ (פ"ב, בוכר, יב ב) אין הוא נזכר כלל ואף-על-פי שנמצא בהקבלה שבתנחומא כי תשא ה'), ובלא זאת, המקורות משתנים הרבה זה מזה (השוה גם מדרש משלי פ"ד) ושוב אנו רואים, שמנויים כאן חמישה תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, כשהם נושאים ונותנים עם רבם בלשון הדומה לזה שבאבות פ"ב מ"ח. הרי שלפנינו מסורת המתנגדת לנו שבמשנה היא על המשתתפים של רבן יוחנן בן זכאי, שהם שונים כאן מבשם.

ויש לעמוד על ענין "חמשה תלמידים" (השוה חמשת תלמידיו של רבי עקיבא), שנראים הדברים, שהיו אלו מין חבר בעל סמכות קבועה ומיוחדת על-יד ראש בית-המדרש, וכן מצינו, "חמשה זקנים" ו"חמישה סבי" (ירוש' ביצה פ"ג סב ע"א; ספרי זוטא, 314; גטין לג ב; משנה עירובין פ"ג מ"ד, והשוה גזיר מד א והקבלתו במ"ק, כ א כגירסת ר"ח שם וכי"מ). ³⁶ השוה ביכלר שם, עמוד 18, ונעתקו דבריו בהבלטה אצל י. מ. גוטמן (שם, שם).

אנו עומדים בשעה זו באמצעיתה של המלחמה, כשעדיין כפות המאזנים של הנצחון מעוינות ורבן שמעון בן גמליאל הנשיא שרוי בבירה הלוחמת ורובם של ישראל עומדים במערכה ומאמינים ברחמי שמים — כלום קשה להגות, שרבים מן העם ראו אותה שעה את רבן יוחנן בן זכאי כפורש מן הציבור בשעת דחק? וכשחרבה ירושלים ונשרף המקדש עדיין לא נודעה ר' יוחנן בעיני החכמים הללו, שעמדו בהתנגדותם ולא הסכימו להתנהג על-ידי ולסייע לו. ולא עוד אלא שנראין הדברים, שאותה שעה איבד רבן יוחנן בן זכאי מטובי תלמידיו, שפרשו מרבם עולמית.

המסורת מספרת במקומות אחדים³⁷ על רבי אליעזר בן ערך שסירב לילך עם חבריו ליבנה ופרש למקום אחר וגרם על-ידי כך שנשתכת תלמודו. האגדה נהגת כאן כמנהגה בכמה מקומות ומקשטת את סיפור-המעשה במוטיב מוסרי-דידאקטי (המים היפים משכחהו, ובמדרש קהלת רבה מוסיף שאשתו הסיתה אותו לכך). ברם אנו, כשאנו באים להעריך את המאורע הערכה היסטורית ולמצוא את גורמו הריאלי, מצוים אנו לשם כך לברר תחילה אימתי אירע הדבר ובאילו מסיבות חלה פרישתו של ר' אליעזר.

בענין זה יש לנו שתי מסורות חלוקות. בקה"ר מוכח שהמעשה היה לאחר פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי. אולם באדר"ג נר"א פי"ד משמע שנעשה הדבר בחייו. ואף-על-פי שאותו מקור סותם ואינו מפרש אם היתה יציאה זו של החכמים ליבנה לפני החורבן או לאחריו, הרי אנו למדים דבר זה מן ההקבלה שבנוסח ב' פכ"ט: שכן אנו קוראים שם: ומפני מה לא נתגדל שמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר רבן יוחנן בן זכאי אנה אלך והוא (רבי אלעזר בן עזריה) שאמר נלך למעוס עיר יפה³⁸ וכו' הם שאמרו נלך ליבנה וכו'. נמצאנו איפוא למדים שפרישתו של רבי אלעזר בן עזריה מרבו ומחבריו חלה בשעה שהללו עזבו את ירושלים לילך ליבנה ברשותו של אספסיינוס³⁹.

עובדה זו, הנלמדת במפורש מאותו מקור ראשון, מוכחת אף על-ידי המקורות המספרים על מעשה רבן יוחנן בן זכאי ואספסיינוס⁴⁰, שכולם אין יודעים להזכיר מתלמידיו של ר' יוחנן שהיו עמו באותה שעה אלא את רבי אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע. לפי שאי-אפשר לתלות שתיקה זו במיעוט ערכו של רבי אליעזר בן ערך כלפי התלמידים הללו, שהרי לדברי אבא שאול במשנה⁴¹ היה רבי אלעזר בן ערך

³⁷ אדר"ג נר"א, פי"ד ונר"ב פכ"ט; בבלי שבת קמו ב; קהלת רבה פ"ז.

³⁸ זוהי אמאוס שביהודה, ואין צריך לקבוע לה מקום על-ידי טבריה (הורוביץ, עמוד 52 ובהערה 4). ולצורת השם השוה פרופ' קליין, לשוננו, כרך ד, עמוד 46 והערה 3 (ויש להשלים את הדברים מהמקור שבכאן). ואמאוס היתה מקום מושבו של ר' נחוניא בן הקנה (מדרש תנאים, הופמן, עמוד 175).

³⁹ הלך (דוה"ר, ת"א, כרך ה, עמוד 67) מבקש להגיה את הנוסח „וכשיצאו מלפניו שבאדר"ג נר"א ל„וכשנפטר" כבקה"ר, ולא זכר את הנוסחה השניה, שאין „לתקנה" בשום פנים.

⁴⁰ אדר"ג נר"א פי"ד ונר"ב פ"ד; גטין גו א—ב; איכה רבתי פ"א; מדרש משלי פכ"ח.

⁴¹ פ"ב מ"ח, והשוה אדר"ג נר"ב פכ"ט.

שקול בעיניו של רבן יוחנן כנגד כל שאר תלמידיו המובהקים ואלעזר עמהם. אמנם אותה משנה אומרת כך בשמה עצמה על ר' אליעזר; ברם, מסורת זו של אבא שאול מתאמתת על-ידי מקורות אחרים שאצל התנאים⁴². אין איפוא לבאר שתיקה זו אלא על-ידי שרבי אלעזר בן ערך לא נתחבר לו לרבן יוחנן בן זכאי כשהלך מירושלים ליבנה.

אלא שעלינו לברר, לאור הנחה זו, אותו מקור שבאדר"ג, המעיד לכאורה על עצם העובדה, שאף רבי אלעזר בן ערך היה עם רבו כשיצא מן העיר. הרי שהיה עם רבן יוחנן בן זכאי בעצה אחת. אולם לשם הערכה נכונה של „עדות“ זו עלינו לעמוד על כך, שעל-כל-פנים אין לקבל את כל הדברים שבמקור כצורתם. שהרי אותה אגדה מסעימה את דבר המחלוקת שבין רבי אלעזר בן ערך ובין רבן יוחנן בין זכאי ותלמידיו האחרים בתשוקתו של ר' אלעזר ל„מקום של מים יפים“. ובודאי אין לראות כאן, לאחר שנתבררה לנו שעת המאורע, עובדה של ממש, שאין טעם זה הולם את המצב של האומה כולה ושל חבורת-חכמים זו באותה שעה קשה. בעל-כרחנו איפוא אנו נוטים לראות כאן הסבר מאוחר, שמוצאו מן הימים, שבהם ניטשטש במשהו קשר המאורעות וסיבותיהם. ולפיכך רשאים אנו להניח, שהמסורת שלפנינו צירפה שני מאורעות שאירעו בזמנים רחוקים מרחק-מה זה מזה. ידוע היה להם לבעלי המסורת שרבי אלעזר בן ערך הלך לאימאוס וקבע בה את ישיבתו. והליכה זו, שלא קדמה לחורבן, נתקשרה בהמשך הזמן בהליכתו של רבן יוחנן בן זכאי ושאר תלמידיו ליבנה למאורע אחד, בהבלטת המוטיב המוסרי הנ"ל על-ידי איחוד זה.

משתיקתם של המקורות המתארים את יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים ופגישתו עם אספסינוס יש לנו ללמוד שאף ר' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל (כהן אף הוא וחתנו של רבן גמליאל הזקן)⁴³ לא היו אותה שעה עם ר' יוחנן. נראה איפוא שגם שנים אלה, מהמשת התלמידים הגדולים של רבן יוחנן בן זכאי המפורשים במשנה, פרשו מרבם.

וכשאנו באים לבקש טעם לפרישתם של חכמים אלו מר' יוחנן בשעה שהלך ליסד את התורה במקלטה של יבנה, הרי אין לנו לומר אלא שאף הם כחכמי-התורה

⁴² באדר"ג נר"א פי"ד אין רבן יוחנן בן זכאי מקבל תנחומין אלא מרבי אלעזר בן ערך ואומר עליו „שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו“. והשוה תוספתא חגיגה פ"ב ה"א ובבלי שם יד ב וירש' פ"ב ה"א (רבי אלעזר בן ערך מרצה במרכבה לפני רבן יוחנן בן זכאי). ואותה ברייתא (תוספתא שם ובשני התלמודים) המספרת על ר' יהושע שהרצה לפני רבן יוחנן בן זכאי במעשה מרכבה ודאי מקור מתנגד היא למסורת הראשונה. וכבר עמד הבבלי שם על אותה סתירה. וניגוד זה שבין המקורות מתבאר בשתי ההשקפות החלוקות, שאנו מוצאים במשנת אבות על רבי אלעזר בן ערך וגדולתו אצל רבן יוחנן בן זכאי.

⁴³ באדר"ג נר"א פי"ד אין רבן יוחנן בן זכאי מקבל תנחומין אלא מרבי אלעזר בן ערך רבן יוחנן בן זכאי ביבנה (על יסוד משנת אבות, שכנראה אין היא מדברת אלא על הימים שלפני החורבן).

האחרים שהוזכרו למעלה, לא הסכימו לפעולתו של רבם ולפי שבהתנגדותם לו נתרחקו משיבתו לעולם לפיכך „נשתכח תלמודם“.

ג. בני בתירה

שנינו בברייתא (ר"ה כט ב) : תנו רבנן פעם אחת חל ראש השנה להיות בשבת אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לבני בתירה נתקע אמרו לו נדון אמר להם נתקע ואחר כך נדון לאחר שתקעו אמרו לו נדון אמר להם כבר נשמעה קרן ביבנה ואין משיבין לאחר מעשה.

לאחר עיון קל אנו למדים מברייתא זו, שאותה שעה שרבן יוחנן בן זכאי נשא ונתן עם בני בתירה בענין התקנה שביקש הלה לתקן שתוקעין ביבנה בראש השנה שחל להיות בשבת כדרך שהיו תוקעין בירושלים, לא היתה סמכותו בתורת נשיא מקובלת עליהם, על בני בתירה, המופיעים כאן כשויים בזכותם לר' יוחנן ולא כפופים למרותו. ולפיכך אנוס היה רבן יוחנן בן זכאי להערים עליהם כדי לתקן מה שביקש. וכבר הרגיש בדבר אחד מן הראשונים⁴⁴ והסביר את עמדתם של בני בתירה במה שהוזכרו בנשיאות לפני שנתמנה הלל.

מקור זה איפוא מלמדנו שבימים הראשונים לשיבתו של רבן יוחנן בן זכאי ביבנה היתה נשיאותו מקופחת במחיצתם של בני בתירה שבאו אף הם עמו לאותו מקום. והדין נותן שבני בתירה לא נענו לזהר על זכות ה„תזקה“ שלהם על הנשיאות, לאחר שנתפנתה, עם הפסקת השושלת של הלל שירש את ההנהגה מידם, לזכותו של רבן יוחנן בן זכאי.

ברם, כדי שיהא בידינו להעריך כראוי את המאורע, עלינו להשתדל תחילה ולברר שאלת מוצאם ותולדותיהם של בני בתירה, דבר השנוי במחלוקת אצל החכמים.

גרץ⁴⁵ מזהה בני בתירה אלו שנזכרו במקורות התלמודיים עם משפחת הבבלים הגדולה והתקיפה שהביא הורדוס לארץ והשיבה בצפון עבר-הירדן. רי"א הלוי⁴⁶ ולאחריו פרופ' קלחנר⁴⁷ חולקים על שיטה זו וסוברים ש„בני בתירה“ שבתלמוד אין להם כל זיקה לבבלים שישב הורדוס ב„בתירה“ שעל גבול סוריה. תשובותיהם של הלוי ושל פרופ' קלחנר נראות לכאורה קשות ביותר. אולם לאחר העיון ניטל הרבה מכוון של פירכות אלה, ושיטתו של גרץ, אף שאינה אלא השערה קרובה, בעינה עומדת.

נבדוק איפוא תחילה את האסמכתות לשיטת גרץ, ולאחר — טענות המשיבים. ארבעה סמכים הם: א) שיתוף השם, ש„בתירה“ שבשמה של אותה משפחה

⁴⁴ בעל „יחסי תנאים ואמוראים“ (הוצאת רבינוביץ לייק, י ע"א) : „ונראה כי אלו בני בתירה עדיין בשררת אביהן ובתורתן מוחזקת היו“.

⁴⁵ MGWJ, כרך א, עמודים 115—120. ומטין לכך אף דבריו של רנ"ק (מונה"ו, הוצאת רבינוביץ, ק"ח).

⁴⁶ דוה"ר, ח"א, כרך ג, פרקים ז—יב.

⁴⁷ היסטוריה ישראלית, ח"ג, 42—43.

הנזכרת בתלמוד ודאי אינו אלא שם כולל המציין מקום (או מוצא יוחסין) ⁴⁸; (ב) שתי המשפחות מופיעות לראשונה בתקופה אחת לערך (בימיו של הורדוס); (ג) שתיהן פועלות בהמשך כל הדורות הבאים עד לחורבן (ולאחריו) ⁴⁹; (ד) שתיהן הן מבבל ⁵⁰.

כנגדם טוענים החולקים: (א) הבבלים שאצל יוסיפוס הם גיבורי-מלחמה ובני בתירה שבספרות התלמודית — גדולי תורה; (ב) במסורת שבירושלמי ⁵¹ המספרת על הסתלקותם של בני בתירה מן הנשיאות אומרים אלו על הלל „כלום יש תוחלת מבבלי“, והרי אין אדם פוסל את חברו במומו; (ג) לפי המסורת שבבבלי ⁵² „הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית ק' שנה“, כיצד איפוא יכלו בני בתירה לשמש בנשיאות קודם להלל, אם הם „בבלים“ שאצל יוסיפוס, שביאחם לארץ חלה תשעים-שמונים שנה לפני החורבן!

ברם, אין בהן בטענות אלו כדי לשבר את ההנחה מעיקרה.

משפחת בני בתירה גדולה היתה, והיו מהם שעסקו בתכסיסי מלחמה, והיו — שהיתה תורתם אומנותם. ואף אין לנו כל יסוד להיות סבורים, שבדורות ראשונים דחק הספר את הסיף מידיהם של ישראל בכל מקום. ואשר לתשובה השניה יש לעמוד על המסורת המקבילה שבבבלי, שאין בה זכר לאותו לשון שבירושלמי. עלינו איפוא להניח שבאותה מסורת ירושלמית לפנינו נופך ספרותי הלקוח מן ההוי של האומה, שכן בדורותיהם של התנאים והאמוראים היו רואים בני ארץ-ישראל את הבבלים כהדיוטות („בבלאי טפשאי“, ואף הלל עצמו זכה שיכנוהו בתואר זה — אדר"נ נר"א פי"ב). אין איפוא ללמוד מכאן דבר על מוצאם של בני בתירה, שכנראה נשתכח למקצת מבעלי התלמוד בהמשך הימים.

חמור מן העמעותים הנ"ל הוא הקושי הכרונולוגי הנובע מן המסורת שבבבלי על ימי נשיאותו של הלל ובניו ⁵³. אולם אף כאן לא יזא אדם מן המתמיהים אם ירצה לומר שאותה מסורת מאוחרת (שלא דיקדקה אף במנין הדורות, ששילשלה את שמעון הראשון בין הנשיאים שמלכו אחרי הלל, שכנראה לא היה במציאות) ⁵⁴ תפסה מספר שלם וחשוב-זמנים קצוב ולא באה לצמצם את הימים בדיוק. אלא שכשאנו מעיינים במסורות שבתלמודים ⁵⁵ על תחילת נשיאותו של הלל,

⁴⁸ השוה „יחסי תנאים ואמוראים“, שם.

⁴⁹ „היי יוסף“ פי"א (וראה הערותיו של ד"ר שטיין בתרגום העברי, עמוד כט) והשוה מלחמות ב יז ד השוה גם ספרי במדבר פי' קטו וההקבלה שבמנחות מא ב ופסחים ג ב.

⁵⁰ בהמשך דורות אחדים אנו מוצאים „רבי יהודה בן בתירה בנציבין“.

⁵¹ פסחים פ"ו לג ע"א.

⁵² שבת טו ב.

⁵³ תשובה זו השיב העורך הראשון על שיטתו של גרץ — פירסט (MGWJ), כרך א.

(561—559).

⁵⁴ השוה היסטוריה ישראלית, ח"ג, עמוד 102.

⁵⁵ אמנם בחוספתא (פסחים פ"ד ה"א—ה"ב) צורת המסורת שונה וקרובה למה שכתוב

בפנים על הלל שהיה באותה שעה ידוע לרבים.

אנו באים לתפיסה אחרת של אותו מקור, השונה ממשמעה הראשון, שכן לכאורה באות מסורות אלו ללמדנו שהלל נתמנה נשיא תיכף לעלייתו לארץ. ברם, מלבד מה שידענו, שהלל נתאבק ימים רבים בעפר רגליהם של שמעיה ואבטליון בירושלים, הרי אין הדעת נותנת שימנו אדם זה ולא ידוע לדבים נשיא על כל ישראל. ודאי ישב הלל בירושלים זמן מרובה לפני שנתמנה לנשיאות ובודאי אדם גדול היה לפנייכן בעיני הציבור ובודאי שימש תחילה בבית המדרש ובסנהדרין באחד השימושים החשובים. לפיכך יכול היה לזכות שבהודמנות מסוימת יידחקו רגליהם של בני בתירה וימלוך תחתיהם.

ובכן יש לנו לומר שהמסורת הבבלית הקובעת תחילת נשיאותו של הלל ק' שנה לפני החורבן, מצרפת את הימים ששימש הלל נשיא ממש לזמן הראשון שבו פירנס את הדור בתורה ובהנהגה בדרגה פחותה מזו⁵⁶. יש בידינו איפוא לקיים את שיטתו של גרץ ולראות את בני בתירה אלה, ששימשו בנשיאות לפני הלל ושבאו לקפח את סמכותו של רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן, כבני אותה משפחה גדולה שזכתה לגדולה יתירה אצל תורדוס. לאור השקפה זו מתבאר יפה עמדתם התקיפה של אלו כנגד רבן יוחנן בן זכאי. שאותה משפחה שירתה את תורדוס כל הימים וכן את צאצאיו אגריפס הראשון והשני, ועמהם היו אף הם מחומכי הרומאים, ומהם שישבו בירושלים בתחילת המלחמה הגדולה ותפסו שם מקום חשוב בציבור ובחוג בעלי ההשפעה והשלטון⁵⁷, ואם זכה רבן יוחנן בן זכאי לקבל רשות מן המלכות לילך ליבנה, להושיב בה ישיבה ולחדש את הנשיאות (אף אם נזהר בחכמתו מלפרש את דברי הנשיאות בפני אספסיינוס) מפני ש"מאוהבי הקיסר" היה⁵⁸, הרי מבחינה זו, מצד היחס לרומי, ראויים היו אף הם, לא פחות מרבן יוחנן, לצפות לגדולה. וכשבאו ליבנה תבעו את זכות חזקתם הראשונה על הנשיאות.

אלא שכאן עלינו לחזור ולברר את פרשת נשיאותם של בני בתירה מעיקרה, לפי שיצא ר"א הלוי⁵⁹ לדון בדבר חדש ולכפור בנשיאותם של אלו. שתים הן טענותיו של הלוי כנגד ההשקפה המקובלת הנובעת ממקורות התלמוד, ואלו הן: אם היו בני בתירה נשיאים למה לא החזירו במנין הנשיאים מקבלי התורה שבמשנת אבות ולמה נפקד מקומם בין הזוגות שנחלקו על הסמיכה (חגיגה פ"ב מ"ב)?

⁵⁶ כדרך שאומר בספרי (דברים פי' שנו) שרבן יוחנן בן זכאי פירנס את ישראל מ' שנה ומצרף את שנות נשיאותו המועטות שלאחר החורבן עם הימים שלפני החורבן שבהם שימש אב"ד (או בשימוש אחר).

⁵⁷ חיי יוסף, פכ"ט.

⁵⁸ אדר"נ גו"א פ"ד (ודומה לכך גו"ב פ"ו): "היו כותבין על החצי וזרקין הוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי מאוהבי קיסר הוא".

⁵⁹ דוח"ר, ח"א, כרך ג, פי"א. ובעיקרו של דבר כבר הגיח כך רבי זכריה פראנקל (דה"מ, מהדורה ב, עמוד 43).

הלוי סבור איפוא, שבני בתירה תפסו לשעה קלה, שעת-מעבר, מקום בהנהגת הציבור בלא שהיו נשיאים.

ברם, תשובותיו של הלוי אין בהן ממש. במשנת אבות אין המסורת מכוונת למנות את כל גדולי הדורות ששימשו במאות השנים שמן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים ועד להלל ושמאי. והדעת נותנת שלא חמישה זוגות בלבד פירנסו אלו הימים המרובים. המשנה אינה באה אלא לציין את הטבעות הקיצוניות וההטובות שבששלת מקבלי התורה והיא מדלגת על אלה שביניהם. וכיצד יכולה המשנה לומר, שהלל ושמאי קיבלו מבני בתירה, בשעה שנחלו את תורתם בדרך ישרה משמעה ואבטליון ולא למדו אצל בני בתירה כל-עיקר?

ואף בחגיגה לא באה משנתנו למנות את הנשיאים ואבות בתי-הדין לשם מנין הדורות, אלא לציין את אלו שחלקו על הסמיכה, מה תימה איפוא שלא זכרה המסורת מחלוקת זו מימיהם של בני בתירה? אלא שקרוב בעיני-שמנחם שהוזכר באותה משנה («מנחם והלל לא נחלקו») אחד מבני בתירה היה.

כמה מן החכמים רואים במנחם זה, עם ר' עזריה מן האדומים ור' אברהם זכותא בעל ספר יוחסין, את מנחם האיסי, שלפי יוסיפוס⁶⁰ זכה לכבוד בעיני הורדוס על שניבא בקטנותו שיהא מלך ביהודה. נראה לי, שאין שיטה זו יכולה לפרנס את המקורות. שכן אנו שונים בברייתא (בבלי חגיגה טז ב וירושלמי שם פ"ב עז ע"ד): יצא הוא ושמונים זוג של תלמידי-חכמים וכו' (בהקבלה שבסוף שה"ש זוטא — שמונה מאות תלמידים). מנחם איפוא היה גדול בתורה ורב לתלמידים הרבה. מצד שני יש לנו ללמוד מנוסח הברייתא שבירושלמי — מלובשין תירקי זהב (שענינו *θώρακες*, כלומר, שריונות של זהב⁶¹). וגירסת «תירקי» שבירושלמי נראית עיקר לעומת «סיריקון» שבבבלי⁶² ומדברי הברייתא שבבבלי — יצא לעבודה המלך, שמנחם עמד בראש עם רב שהיו משמשים בצבא אצל הורדוס, עובדות אלו, שמצד אחד זוכרת המסורת גדלותו של מנחם בתורה ומצד שני יודעת היא שהלה מילא, יחד עם חבורה גדולה של מקורבים, תפקיד של שר-צבא אצל המלך, הולמות את תכונותיהם של בני בתירה, כפי שהן ידועות לנו ממקורות התלמוד ומיוסיפוס⁶³.

⁶⁰ קדמוניות טו י ה.

⁶¹ זכן מפרשו כראוי גייגר, *Zeitschrift*, IV.

⁶² אף בשה"ש זוטא בסופו — סיריקון של זהב. ברם, בכ"י פרמה שם (שכטר, עמוד 96) — בסתרו של זהב. ונראה שהמלה התלמודית-בבלית הזאת נשתבשה מן בתירקי של זהב.

⁶³ ואל יטען הטוען והרי בשה"ש אמור, «בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהם», ובני בתירה, לפי המסורת שבהלמודים (ב"מ פה א; ירוש' בלאים פ"ט לב ע"א ובהקבלה שבכתובות פ"ב לה ע"א) הרי סלקו עצמם מדעתם לטובתו של הלל, לפי שמקורות חלוקים הם. ורואה אני להעיר כאן על ענין ארחמו (או אורחמו — שלחו אנשי ארחמו והושיבו קסטרא על ירושלים וכו'), ששכטר (עמוד 96) וכובר (עמוד 41, הערה טו) נתלכטו בו (יעבץ, כך ה. ציון ה. אומר כאן דברים רחוקים וזרים), שפירשו רומי, שכן בסורית כותבין

רצוני איפוא לשער, שנשתמרו בזכרונה של מסורת זו ידיעות על בני משפחה גדולה ששימשה בעבודת הצבא אצל הורדוס, ומאידך גיסא ידעה על אותה משפחה שהיו בה חכמים ושממנה שימש אחד, מנחם, בנשיאות בימיו של הורדוס, ועמדה וקשרה שתי עובדות אלו בצורת מאורעות שאירעו בזה אחר זה וסמכה את הדבר על לשונה של משנתנו, "יצא מנחם ונכנס שמאי".

אלא שלכאורה נדחית השערה זו על ידי אותו מאמר שבמשנה "הלל ומנחם לא נחלקו יצא הלל ונכנס שמאי", שכאילו בא לומר שמנחם תפס לפני שמאי מקומו של זה, ושמאי הלא לא היה נשיא מימיו?⁶⁴

ברם, נראה שאף ששני התלמודים (ואותה ברייתא הנ"ל) מפרשים לשונה של משנה זו במובן של יציאה ממש, אין משמעה הפשוט של משנתנו אלא יצא מנחם מכלל החולקים בענין הסמיכה, לפי שלא ידעה המסורת ממחלוקת של מנחם באותו ענין, ונכנס שמאי לכללם. שהרי, כאמור למעלה, אין ענינה של משנתנו לספר על תולדות הנשיאים, לא למנות את החולקין באותה הלכה ולא היתה צריכה להביא ידיעה זו שלא במקומה. וכן משמש לשון זה במקומות אחרים שיש בהם מספר קצוב (כאן — חמישה זוגות) וכא אדם להוציא יחידה אחת או אחדות מן הסכום ולהכניס אחרות במקומן, כדי להשלים את המנין הקבוע במסורת. וכך היא לשונה של התוספתא במנחות פ"י, הסמוכה על המשנה שם פ"ט מ"ב — שבע מדות של לח היה במקדש — ר' שמעון אומר לא היתה מדת שבעה במקדש הין... מה היה מביא תחתיה לוג ומחצה (בברייתא המקבילה שבבבלי שם פז ב—פח א — את מי אביא תחתיו), וכן שימוש של לשון זה (בארמית) בתלמוד ובמדרש בכיוצא באלו.⁶⁵

בני בתירה אלו היו, איפוא, מקורבים למלכות ומוחזקים כרודפי שלום ואוהבי הרומאים, והם שהחזיקו בנשיאות לפני שנתמנה הלל ולפיכך, כשנתפנה מקום הנשיא, עם הפסקת שושלת הלל לשעה, חזרו ותבעו לעצמם זכות הנהגת האומה ועמדו ועירערו על סמכותו של רבן יוחנן בן זכאי, אלא שלבסוף גבר עליהם ר' יוחנן ונשיאותו נתבססה ביבנה.

ד. רבן גמליאל (דיבנה)

לבירור פרשת היחסים בין רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי, למשעה שהתחיל

להומי (והא' פרוסתיתית היא, ויש לגסס ה' תחת ח'). ולמעלה, כשהוא אומר שם: "ברח דודי יום שכריתי ברית עם ארחומו והעלו שני טלאים אחד לצפון המזבח" וכו', הריהו מכוון לקרבנות שהיו מעלים בכל יום לכבוד קיסרי רומי, ויש כאן ביטוי לדעתם של החכמים (ה"לאומיים"). שהתנגדו למעשה זה (שעליו מעידים גם יוסיפוס ופילון), וראוי הדבר שיבררוהו לאור ההלכה ולאורה של המסורת ההיסטורית, אלא שאכ"מ.

⁶⁴ באדר"ג נו"ב, ספכ"ב — "יצא מנחם ונכנס הלל". ברם, נראה שנשתבש שם, שכן מיד (פכ"ג) הוא מביא דבריו של שמאי.

⁶⁵ השהו, למשל, מדרש איכה רכתי, פ"ב (לפ' בלע ה') במנין עשרת הרוגי מלכות — ואית דמפקין רבי טרפון ומעילין רבי אלעזר חרסנה.

הלה לנהוג בנשיאות ועד לפטירתו, עלינו לעמוד תחילה על הגורם שנטל מרבן גמליאל את היכולת לשבת על כסא אבותיו מיד לאחר החורבן. הראשונים, ועמם כמה מן החוקרים החדשים⁶⁶, סבורים הם שרבן גמליאל לא יכול לשמש נשיא באותם הימים לפי שהיה קטן. ברם, כבר נתבטלה סברה זו על-ידי רח"ד אזולאי⁶⁷, שהוכיח ממשנת יבמות פט"ו מ"ז שרבן גמליאל גדול היה בשנים זמן רב לפני החורבן. ולאחריו הוסיף ר"א הלוי רציה לדבר זה ממקום אחר⁶⁸.

בעל-כרחנו איפוא נבקש גורמו של דבר במצב המדיני שבארץ וביחסים של הרומאים למשפחת הנשיאים הראשונים לאחר חורבן הבית.

יחס זה, הדין נותן שהיה מותנה בפעולותיו של רבן שמעון אביו בהמשך המלחמה. שכן היה ר' שמעון ימים רבים מראשי המנהיגים התקיפים והנאמנים של העם המורד (צא ולמד על עמדתו הקנאית — אם גם לא קיצונית — מיחסו וממעשיו כלפי יוסף שסרח ומעל בשליחותו ומידידותו ליוחנן מגוש-חלב).

אלא שלשם תפיסת עמדתו של רבן שמעון בן גמליאל כלפי הרומאים בתקופה האחרונה של המלחמה, למן ההתנקשות שבין הקנאים ובין הסנהדרין על הממשלה בירושלים ועד לחורבן, עלינו לברר תחילת פרשת מיתתו של זה.

כמה מן החכמים האחרונים נוטים לשער, שמיתתו באה לו על-ידי הקנאים⁶⁹. השקפה זו היונקת בעיקרה מנטייתם של החוקרים להשוות את רבן שמעון בן גמליאל עם רבן יוחנן בן זכאי בעמדתם כלפי רומי ולראות את ר' יוחנן כבא-כוחם היחידי של הפרושים כולם ביחסם למאורעות הזמן, אין לה על מה שתסמוך. ולא עוד אלא שכל המקורות המספרים על מיתתו של רבן שמעון בן גמליאל, מעידים עדות אחת, שהלה נהרג על-ידי המלכות⁷⁰, ואף-על-פי שיש בהן במסורות אלו כמה קשיים שאין לכאורה לסלקן, מכל-מקום אין אנו רשאים לפקפק באמיתות העובדה,

⁶⁶ חוספות ביצה כג א ד"ה; תליסר, רשב"ץ מגן אבות לאבות פ"א מט"ז; גרץ IV, Geschichte, עמוד 14; בריל, מבוא המשנה, עמוד 62; לנדוי, I MGWJ, 285 דירנבורג, שם, 285.

⁶⁷ פתח עינים לברכות כג, א ולגטין גו ב.

⁶⁸ דוה"ר, ח"א, ל, כרך ה, פט"ו. והלא מוכיח אף מאותה משנה ולא זכר את חיד"א. והשוה לנדוי, שם, הערה 4. וכבר הבין דירנבורג שרבן גמליאל גדול היה לפני החורבן ממשנת עירובין פ"ו, מ"ב (משא ארץ-ישראל, ח"ב, 165, הערה 1). והשוה בריל שם, שם, ופראנקל דרכי המשנה, מהדורה ב, עמוד 72. וכבר נסתייע הרשב"ץ שם ממשנת פסחים פ"נ, מ"ב לומר שרבן גמליאל ראה את הבית בבנינו.

⁶⁹ גרץ, MGWJ, כרך א, 315—321; וייס, דדו"ד, מהדורה ב, ח"א, עמוד 180.

⁷⁰ מכילתא משפטים פ"ח; אדר"ב (נו"א פל"ת, נו"ב פמ"א). שמהות פ"ח ה"ח; סנהדרין יא א; איכה רבתי פ"א; מדרש תהילים פ"ט תדב"א (פרידמן, פכ"ח); מגילת תענית בסופה; והשוה בית-המדרש (ילינק), חדר ב, עמוד 66 ושם חדר ג, עמוד 20 ופיוט אלה אזכרה. וכך שיטתם של הראשונים. השערותיו של גרץ (MGWJ, שם, עמוד 320) שרבן שמעון בן גמליאל נשתבש במקורות מן רשב"ב (=ר"ש בן ננס) רחוקה.

שכולם מעידין עליה. לפיכך אין בדינו לומר עם שמחוני⁷¹ (שאף חכמים אחרים מסכימים לו) ש"רבן שמעון בן גמליאל חזר אל הפרושים הגמורים מסיעתו של רבן יוחנן בן זכאי", שאילו היו כמותם לא היה סופו להירצח על-ידי הרומאים. אמנם באותה התעצמות קשה עם הקנאים, שעליה מספר יוסיפוס במלחמות ד ג ט ואילך נטל לדברי הנ"ל מקום בראש. אולם אין מכאן ראיה אלא שביקש רבן שמעון להגן על שלטונה החוקי של הסנהדרין ועל בטחונו של הציבור כנגד הקנאים הקיצוניים שגדשו סאת והביאו אנדרלמוסיה במדינה, ואין מכאן להסיק בשום פנים שהיתה נפשו באותה שעה להיכנע לפני הרומאים לשבט ולחסד כדרך שעשה רבן יוחנן בן זכאי.

ולא עוד אלא שמשני טעמים רשאים אנו להטיל ספק בהשתתפותו של רבן שמעון בן גמליאל באותו מאורע: א) יוסיפוס, המספר להלן על רציחתם של שלושת חבריו של רבן שמעון בן גמליאל לפעולה באותה שעה — גריון בן יוסף, יהושע בן גמלא ויחנן בן חנן — בידי הקנאים, אין הוא יודע לספר כלום על סופו של רבן שמעון בן גמליאל. וכשאנו גוזרים במה שמלמדים אותנו המקורות התלמודיים על רבי שמעון שנהרג הריגת מלכות, קשה לנו להבין על שום מה הוציאו הקנאים את רבן שמעון בן גמליאל מכלל חבריו; ב) המעשה האחרון שגרם למלחמת-האחים הוא, לדברי יוסיפוס שם, בחירתו של פנחס איש כפר חבתא לכהן גדול. אבל פנחס זה הלא חתנו של רבן שמעון בן גמליאל (או של רבן גמליאל אביו) היה!⁷²

כשאנו איפוא מסתלקים מהשוואות מטעות, הרינו באים לכלל ההכרה, שהפרושים נחלקו באותם הימים בענין המלחמה, ויש שהלכו בדרכו של רבן יוחנן בן זכאי ויש שסירבו להשלים עם הקיסר וישבו בירושלים עד לחורבנה (והרי מחלוקת כעין זו אצל החכמים אנו מוצאים בימיו של ברכוכבא!).

עמדתו של רבן שמעון בן גמליאל במלחמה ודבר המתתו על-ידי הרומאים עם כיבוש ירושלים נותנים איפוא ידים להניח שאותה שעה נמנע רבן גמליאל מלשמש בנשיאות מפני גזירת המלכות. והרי אף לאחר-כך רדפו השלטונות, לפי עדות המסורת הנוצרית, את זרע בית דוד⁷³.

וכשאנו באים לדון בענין היהסים שבין רבן גמליאל ובין רבן יוחנן בן זכאי

⁷¹ הערות וביאורים למלחמות ת"ג. והרי אף זכריה בן אבקולוס שפרושי היה (תוספתא שבת פ"ז ה"ט) ו"ענוותן" (שם וגמין נו א) היה עם הקנאים ועמד בראשם לאחר אותו מאורע (מלחמות ד ד א).

⁷² ת"כ אמור, פרשה ב; תוספתא יומא פ"א ה"ה.

⁷³ השוה שירר I, Geschichte, עמוד 661 ובהערה 43. הלוי (דוה"ר, ח"א, כרך ה, פי"ט—כ) מפרש בהרחבת דברים את הברייתא שבתענית כ"ט א שכוונתה לרבן גמליאל דיבנה ושטורנוסרופוס הנזכר שם הוא (Terentius Rufus), שנתמנה מפקד הצבא הרומאי ביהודה לאחר החורבן (מלחמות ז ב ב). וכבר קדם לו בפירוש זה מהר"ץ חיות שכתב כדברים האלה לי. בריל "בשם חכם אחד" (בריל, מבוא המשנה, כרך א, עמוד 56). ולעיקר פירוש הברייתא השוה יוחסין, ערך רבן גמליאל דיבנה.

באותם הימים, עלינו עודם כל להבליט את נקודת-ההניגוד המדינית לאור העובדה שנתחווה לנו תחילה, שרבן יוחנן בן זכאי השלים עם אספסינוס⁷⁴ בשעה שרבן שמעון בן גמליאל רבו (בגדולה) ונשיאו הוסיף למשוך בעולה של המלחמה ונשאר לשבת בירושלים עד שנכבשה ועד שהתיזה המלכות את ראשו בסוף. וכשאנו מצרפים לכך את שלילת הנשיאות מיורשה ורדיפתו על-ידי השלטון שנתן לו לרבן יוחנן בן זכאי לנהוג את נשיאותו ביבנה ולבסוף את העובדה שאין אנו מוצאים במקורות זיקה מצד רבן גמליאל לרבן יוחנן בן זכאי⁷⁵, הרי אין בידינו להאמין עם רבים מהחכמים, שרבן גמליאל היה שרוי במחיצתו של ר' יוחנן כל אותם הימים ששימש הלה נשיא. אלא שאותה השקפה מסתייעת במסורת הידועה שבבבלי על רבן יוחנן בן זכאי שביקש מאספסינוס „שושלתא דרבן גמליאל“. אולם כוחה המועט של מסורת מעומעמת זו⁷⁶ ניטל על-ידי העובדה, שבכל שאר המקורות המקבילים, של ארץ-ישראל, אין זכר לדבר. ובודאי אין להסביר השמטה זו אלא במה שלא ידעו המקורות את המעשה כל-עיקר, שאילו ידעוהו לא היו נמנעים מלהזכירו, מפני חשיבותו.

כשאנו איפוא בורחים מן האפולוגיטיקה ומשתדלים לראות את המאורעות ולהעריכם באספקלריה של זמנם בעל-כרחנו אנו מניחים, שרבן גמליאל לא היה יכול להסכים לנשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי ולהיכסף לו. וכשנמנע בתוקף המסיבות המדיניות מלזכות בירושת אבותיו ודאי לא נהיאש, אלא צפה לשעת-כושר, לכשיוקל עול הגזירות, כדי לנסות ולהגיע בסיועו של הציבור, שרובו ככולו ודאי זכרו לו חסד-אבות ומשפט בית-דוד, לשלטון ולהנהגה שניטלו הימנו לשעה.

⁷⁴ עמדתו המתונה של רבן יוחנן בן זכאי ונטייתו לשלום מראשית המלחמה מוצאת לדעת, ביטוי במאמר, שזמנו, כנראה, מן הימים שבתחילת המרד. לאחר מפלתו של צ. גלוס, כשיד ישראל תקפה על האומות השכנות והעם היה נלהב ומובטח בנצחון, שם הוא אומר (בקטע של מכילתא לדברים, שפירסם שכטר מכת"י J.Q.R., XVI, עמוד 447, מדרש חנאים, הופמן, עמוד 56, וכן הוא באדר"ג נו"ב פל"א וע"ש): „אל תבהל לסתור במות גויים שלא תבנה בידך שלא תסתור של לבנים ויאמרו לך עשם של אבנים ויאמרו לך עשם של עץ“. ועל היחס שבין רבן שמעון בן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי, כדרך שנתברר למעלה, כבר עמד פראנקל שכתב (דרכי המשנה, מהדורה ב, עמוד 72, בהוספה): „ואפשר שלא היתה עצת שלום גמור בין רבן שמעון אבי רבן גמליאל אשר היה כנגד הרומיים... ובין רבן יוחנן בן זכאי אשר יעץ לבוא מחדש חמת עול הרומיים והוא בעצמו נפל על אספסינוס כידוע מהמעשה דגטין“.

⁷⁵ אמנם בב"ב י ב רבן גמליאל מתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי. ברם, כבר ראינו תחילה (הערה 35), שאותה מסורת מתנגדת למשנת אבות, ועוד שבהקבלה בתנחומא כי תשא אין רבן גמליאל נזכר כלל, ואף בפסיקתא דר"ב יש לגרוס עם כת"י כדמולי (בובר, י ב הערה לט) — רבנן (תחת ר"ג), שהרי כך הוא פותח שם: ר"א ור' יהושע ורבנן (ונראה, שהורכבו בפסיקתא ב' מסורות שונות, ע"ש). וכבר הטיל בכך (אגדת התנאים, גרמנית, כרך א, עמוד 34, הערה 4 ושם, עמוד 73, הערה 1) ספק באותה מסורת, העושה את רבן גמליאל תלמיד לרבן יוחנן בן זכאי, ואשר לפרקי דר"א פ"ז (ע"ש), הרי אין מקשין מחיבור פסיבדואפיגרפי.

⁷⁶ גטין נו ב

ונראין הדברים שאותה שעה לא נשתתה לבוא. שכן אנו מוצאים את רבן יוחנן בן זכאי באחרית ימיו יושב בברור-חיל ותלמידיו עמו.⁷⁷ בשעה שרבן גמליאל ישיבה נתבצרה לו ביבנה. רבן גמליאל איפוא התנשא ביבנה בימיו של רבן יוחנן בן זכאי, שכנראה לא יכול לעמוד בפני חפצה של האומה להמליך עליה מצאצאי בית-דוויה, שניטל כבודם על-ידי הנכרים.⁷⁸

באותם הימים, כשרבן גמליאל מלך ביבנה ורבן יוחנן בן זכאי הרביץ את תורתו בברור-חיל, היו תלמידיו המובהקין יושבים עמו בבית-מדרשו ובבית-דינו. אולם אף הם לא ביקשו, לאחר פטירת רבם, לערער על נשיאותו של רבן גמליאל ובאו ליבנה ושימשו אותו.⁷⁹ אותה שעה הצליח רבן גמליאל לאחד את האומה שהיתה כנראה, שסועה ומפורדת על-ידי הניגודים המדיניים, החברתיים והמשפחתיים שמוצאם מימי המלחמה ומהימים הראשונים שלאחריהם, וליסד שלטון מרכזי תקיף ומקובל על הכל. ברם, נראין הדברים, שאף-על-פי שזכה רבן גמליאל לקרב את הרחוקים ולשקע את הניגודים שנתקיימו בינו לבין בית-מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי, מכל-מקום לא עלה בידו לבטל לחלוטין את רישומם של הימים הראשונים. וכך עלתה לו, שלאחר חיכוכים שחזרו ונשנו בינו ובין תלמידו המובהק של רבן יוחנן בן זכאי בתורה ובשיטה מדינית, ר' יהושע בן חנניה, נדחה הלה לשעה מן הנשיאות, ושוב עמדה השושלת של בית הלל בפני הסכנה לעבור מן העולם.⁸⁰ ואף כשמלך בנו רבן

⁷⁷ סנהדרין לב ב (ספרי דברים פ קמד); תוספתא מעשרות פ"ב ה"א. ולצורת שמו של מקום זה יש להשוות תשובת הגאון בתה"ג הרכבי (סימן שס"א, "נספחים" אצל לוי, נספח ט"ז) הגורס בירוש' כתובות פ"א כה ע"ג ב לור חיל.

⁷⁸ אף גייגר סבור שהיו חיכוכים בין רבן יוחנן בן זכאי ובין רבן גמליאל וש, רבן גמליאל דחק את רבן יוחנן בן זכאי (Zeitschrift, VI, 132) ואין הוא מפרש. אלא ששאר דבריו (על משנה אבות, ע"ש) רחוקים.

הלוי הסובר שרבן יוחנן בן זכאי הלך מרצונו מיבנה לברור-חיל לזכותו של רבן גמליאל (וכבר קדם לו בהשקפה זו דירנבורג), משתדל להוכיח הנחה זו ממשנת ר"ה פ"ד מ"ד, אמר רבי יהושע בן קרחה ועוד זאת התקין רבן יוחנן בן זכאי שאפילו ראש בית-דין בכל מקום שלא יהיו העדים הולכין אלא למקום הוועד, שהוא מפרשה כאילו תיקן רבן יוחנן בן זכאי שלא יהיו עדי החודש באין אליו לברור-חיל (שתוא, ראש בית דין) אלא לנשיא רבן גמליאל (ליבנה). "למען חזק את ידי הנשיא החדש היושב עמהם (עם הוועד) שם". אולם אין משנה זו ענין לכאן, שפירושה נתבאר בירוש' (ר"ה ס"ד נט ע"ג): "כיני מתניתא למקום הוועד של חודש", שאף-על-פי שקביעת חדשים ושנים ומועדות היתה מסורה לנשיא, הרי יכול היה הלה למלא ידי אחרים לדבר זה, וכן מציינו את רבי שולח את ר' חייא לקבל עדי החודש בעין-טב. וכן היה ר' אושעיא מקבל העדים באותו מקום. ומקום הוועד של חודש אינו דוקא מקום מושבו של הנשיא ובית-דינו.

⁷⁹ קהלת רבה פ"ו.

⁸⁰ במקורות אנו עומדים על חיכוכים שבין רבן גמליאל ורבי עקיבא על סמכותו של הנשיא להכריע כנגד דעת הרבים (תוספתא ברכות ד יב ובהקבלה בבבלי לו א; תוספתא ביצה פ"ב ה"ב).

ובזה יש ליישב את קושיית הירוש' (ברכות פ"א ג ע"א) "ורבן גמליאל פליג על רבנין ועבד עובדא כוותיה והא רבי מאיר פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה, והא רבי עקיבא

שמעון היתה נשיאותו צפריה להתקפה על ידיהם של תלמידי רבי עקיבא⁸¹, לפי שעדיין לא פסקה השפעתם של הגורמים הקודמים, שהיו מתעלמים מן העין בימים כתיקנם ומתגלים בשעות הכושר. עד שבא רבי שעלה בידו „לזרוק מרה בתלמידים“ ולנהוג נשיאותו ברמה⁸² ולבסס את שלטון הנשיאות, שהכל יהיו כפופים לו. ולפיכך אמרו עליו „מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד“⁸³. התעצמות מתמדת בין הנשיאים למן רבן גמליאל ועד רבנו הקדוש ובין החכמים, תלמידיו ותלמידי תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, אנו מוצאים בשטח הסמכות של מינוי זקנים (הסמיכה). שכן אומר רבי בא בירושלמי (סנהדרין פ"א יט ע"א): בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו כגון רבן יוחנן בן זכאי מינה את רבי אליעזר ור' יהושע ור' יהושע את רבי עקיבא ורבי עקיבא את רבי מאיר ואת רבי שמעון... חזרו וחלקו כבוד לבית הזה אמרו בית דין שמינה שלא לדעת הנשיא אין מינויו מינוי ונשיא שמינה שלא לדעת בית דין מינויו מינוי חזרו והתקינו שלא יהיו בית דין ממנין אלא מדעת הנשיא ושלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית דין. מן הדורות המנויים במאמר זה אנו למדים בנקל, שמסירת סמכות המינוי לרשותו הגמורה של הנשיא חלה בימיו של רבי ושקיפות זכותו המוחלטת של הנשיא למנות זקנים ותליית זכות זו בהסכמתם של החכמים נעשה בימיו של ר' יהודה נשיאה⁸⁴. ואכן מצינו את רבי ממנה זקנים מעצמו ומדעתו, בשעה שבימי נכדו נתמנו חכמים על ידי ר' יוחנן ורבי יהושע בן לוי (בהתאם לאותה מסורת, בהסכמתו של הנשיא)⁸⁵. ועוד למדנו מכאן שהחכמים תלו את זכותם בתחום זה ברבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו. הרי שביחסים שבין חכמי התורה לבין בתי הנשיא השפיע ימים רבים זכרון עמדתו של ר' יוחנן כלפי משפחת הלל. לפי שהתנאים

פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה... והן אשכחנן דרבי שמעון פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה, שאין רבן גמליאל כשאר כל אדם, שנשיא הוא.

⁸¹ הוריות יג ב (אמנם גם ר' נתן נצטרף לו לר' מאיר), ומתוך קטע התשובה של רב שרירא גאון שנתפרסם ב־J.Q.R., XIV, 488-491 (נספח ה אצל לוין) נראה, שגם ידו של ר' יוסי היתה באמצע המאורע (אלא שהדברים, הנובעים ודאי ממסורת ראשונה, סתומים הם).

⁸² כתובות קג ב.

⁸³ גסין נט א והקבלה שבסנהדרין לו א.

⁸⁴ אברהם קרוכמאל (ירושלם הבנויה, ק"ה) סובר שאותו חוקף שניתן לו לנשיא זכה לו רבן שמעון בן גמליאל. אבל כבר יה"ש בהחלוץ, תרי"ג, עמוד 41, הבין כמבואר בפנים. וכן וייס, דדו"ד, מהדורה ו, ח"ג, ע"ג, 56. וכן מסין דבריו של בורגשטיין (התקופה, כרך ד, עמוד 317). ויש להשוות לעניננו את מה שהגזירה שלא יהא תלמיד מורה הוראה (כלומר, מי שלא נתמנה) אף היא על ידי רבי נגורה (סנהדרין ה ב וירוש' שביעית פ"ו לה ע"ג).

⁸⁵ וייס רואה במינויו של רבי יהושע בן לוי מחלוקת בין הדרום לבין בית הנשיא. אבל הן גם ר' יוחנן היה ממנה והוא הלא ממקורביו ומתומכיו של הנשיא היה (ר' יוחנן דבי נשיאה, סוטה יא ב), ונראה, כמו שאמור בפנים, שהיו המינויים נעשים בהסכמת הנשיא. וכן כתב יה"ש (שם), ואולי זה בהסכמת הנשיא.

שתורתם נשתקעה במשנתנו ושהנשיאים נסתייעו בהכמתם, בשלטון ובהוראה, מבית-מדרשם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי הם. ואף דומה שיש במשנת אבות ביטוי לאותה התעצמות שבין הנשיאים לבין החכמים שנתלו באילן הגדול, רבן יוחנן בן זכאי, והוא בשתי השלשות של מקבלי התורה, שהאחת מהן כוללת את הנשיאים למן הלל ועד לרבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא (פ"א. מ"ב—פ"ב מ"ד) והשניה מיחדת את קבלת התורה לרבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו (פ"ב. מ"ח—מ"ד). שנראין הדברים, שאותה שניות יסודה בשתי ההשקפות החלוקות, שהיו מצויות בין החכמים על הזכות לשלטון רוחני באומה. ואף כאן יתדתם של המקפחים במשפחת הנשיאים — רבן יוחנן בן זכאי הוא⁸⁶.

וכשאנו מבקשים טעם למה שלא נשתיירו במסורת אלא הדים עמומים לניגודים שנתקיימו לאחר החורבן בין רבן יוחנן בן זכאי והחוגים שנמנו למעלה, הרי יש לנו לומר, שהעובדה שתלמידי רבן יוחנן בן זכאי כמו את עצמם לאחר מות רבם לרבן גמליאל בצירוף פעולתו של הזמן שהמתיק את גורדינם של הדורות על רבן יוחנן בן זכאי ולבסוף הגורם, החשוב ביותר, — מקורותינו רובם ככולם נובעים מתורתם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ותלמידי תלמידיו, גרמו לכך שישתקעו המחלוקות וישתכחו המעשים הראשונים ושנהא רואים את רבן יוחנן בן זכאי נשיא ואב לישראל, שהציל את האומה והחזיר את התורה ליושנה.

⁸⁶ אין רחוק בעיני שהמשנה (סנהדרין פ"ה מ"ב) הקוראת לרבן יוחנן בן זכאי — „בן זכאי“ מקורה מן החוגים שלא ראוהו נשיא. לפי שתשובת התלמוד על הקושיה למה אין קורא לו רבן יוחנן בן זכאי, שהיה אותה שעה תלמיד היושב לפני רבו (סנהדרין מ"א א—ב. ומעין זה גם בתענית ג א לענין רבי יהודה בן בתירא) קשה, שאין להניח שיתנו לו לתלמיד, אף אם הוא ראוי להוראה כבן עזאי, לבדוק את העדים בדיני נפשות (שבדאי היתה הבדיקה מסורה לידם של ראשי הסנהדרין) ומה שאין קורא לו „רבי“ מתושב על-ידי שהשימוש בתואר זה התחיל רק מן הדור שלאחר החורבן, בערותו של רב שרידא גאון בתשובה אצל לויק, 125. (יכבד מצאנו בן בג. ולעתים — יוחנן בן בג. וכן בן ננס ובן עזאי ובן זומא, שלפעמים הם נקראים גם בשם אביהם, ובשבת לד א יש לגרוס בן עזאי תחת בן זכאי שלפנינו, כנידחת הערוך וכי"מ וכבר מצאנו את בן עזאי מרביץ תורתו „בשוקי טבריה“, קידושין כ א ובהקבלות).